

TÁTRAI ÁDÁM (KLOBUSOVSZKI PÉTER DLA)

HOMÁLYOS KÉP¹ - A SÁTORTETŐS KOCKAHÁZAKKAL KAPCSOLATBAN

Blurred image - About the cubic houses with tent roofs

Kutatási munkám célja a 'sátortetős kockaházak' megismerésén keresztül közelebb jutni a magyar falu építészetéhez. E szimbolikussá vált háztípus esetében jóval többről van szó, mint pusztán esztétikai vizsgálatáról. E házforma megszakította a még ma is hagyományosnak vélt hosszúházak sorát, de egyben tömeges elterjedése utoljára fejezett ki nagyfokú társadalmi azonosságot; modernizálta a falusi lakókörnyezetet; és kialakulásának okaiban hordozza egy tisztázatlan korszak politikai és társadalmi történéseit.

The aim of my research is to get closer to the Hungarian rural architecture by learning about the cubic houses with tent roofs. For these houses that have become symbols, it means much more than only an aesthetic study. This shape and volume has interrupted the row of long-houses that are still considered the traditional house type of the Hungarian countryside. But the mass spread of these houses reflected a great social identity for the last time; it updated the living environment in the village; and the reason for the development of these houses carried the political, social happenings of an uncertain era.

1.

Témaválasztásomat az egyéni érdeklődésen túl több aktualitás, fejlemény is befolyásolta: 2006 és 2010 között először folytatott kutatásokat a Szabadtéri Néprajzi Múzeum a második világháború utáni vidéki, falusi építészeti alakulásáról, valamint ezzel összefüggésben az életmód változásáról²; továbbá a falusi építészeti formakeresés egyre aktuálisabb kérdés napjaink építészeti közéletében, graduális és posztgraduális képzéseiben.

ELŐZMÉNYEK

A magyar vidékről 2010-ben a diplomamunkánkkal kapcsolatban kezdtem el gondolkodni. Fejünkbe vettük, hogy város helyett faluba tervezünk. Egyrészt fontos volt a személyes kötődés, valamint tenni, segíteni akartunk (akkor még nem volt jellemző vidékkel való ilyen mértékű foglalkozás); másrészt nagy hatással voltak ránk Zumthor, Caminada, Olgiati svájci falvakba tervezett kisléptékű házai. Mielőtt útnak indultunk, hogy találjunk helyszínt és feladatot, élt bennünk egy idillikus falukép: itthon főleg a Balaton-felvidék, az Őrség falvai, külföldön az osztrák, német, svájci hegyi falvak. Valahogy ezeket láttuk a szemünk előtt, ha arra gondoltunk, milyen táji és épített környezetbe szeretnénk tervezni. (Az, hogy nagyszüleink nem ilyenben éltek, elveszett az élmények között.) Aztán jött a valóság, az általános magyar falukép és ezzel együtt valamiféle elkeseredettség.

2011 óta szervezünk nyári építőtáborokat a győri egyetem építészhallgatóinak, évről évre új vidéki, falusi helyszín, feladat után kutatva, és közben még mindig keresem az akaratlanul is bennem élő idillikus falukép és a valóság közti egyensúlyt.

A KOCKAHÁZAKKAL KAPCSOLATBAN

Az előző féléves kutatási dolgozatomnak két fő célja volt. Az egyik, ráirányítani a figyelmet, hogy ne pusztán esztétikai, építészeti szempontból, egyszerű tárgyként vizsgáljuk a kockaházakat, azok utca-, településképi meghatározó voltát, hanem lássuk meg a házakat építő, azokban élő embereket is, hisz az ember, az emberi sors a legfontosabb és egyben legösszetettebb tényező, sok mindent legitimálhat. A másik, hogy feltegyem azt a kérdést, hogy mennyiben kérhető számon magukon az építészeken az általuk akkor is és ma is sokszor elmarasztalt lakóház formai megjelenése, amennyiben nem tudtak megfelelő, általuk szebbnek tartott alternatívát adni a kockaházat építők kezébe.

A második félévben további szakirodalmak feldolgozása mellett három eltérő nézőpontú beszélgetés során próbáltam még többet megtudni a kockaházak problematikáján keresztül a magyar falusi építészetről.

BESZÉLGETÉS EGY SZOCIOLÓGUS-ÉPÍTÉSSEL

Ekler Dezső (Szombathely, 1953), szociológus-építész; párhuzamosan végezte a két szakot Budapesten, majd sokat foglalkozott településszociológiával is. Az erős felütések embere. Véleménye szerint (bizonyos szempontok alapján) a falu, mint olyan, már nem létezik; a kockaház pedig egyszerűen szép.

Nagy valószínűséggel megkockáztatható az a kijelentés, hogy a családi ház, mint fogalom, a kockaházak elterjedése óta válhatott közismertté. Előtte a család által lakozásra használt épületet falun egyszerűen lakóépületnek nevezték, ami mindig egy kisebb-nagyobb gazdaság épületegyüttesének volt része (parasztporta, melyet általában építész bevonása nélkül építettek);

gazdagabb körökben pedig villát építettek (mindig építészek, de legalább is építőmesterek bevonásával). A kockaházak megjelenésével jött létre egy olyan lakóháztípus, mely nem volt villa, de már nagyrészt leválasztották róla a gazdasági épületeket is.

Valamint talán innentől merülhet fel az a kérdés is, hogy hol a helye az építésznek a családi ház-építésben? Milyen jogon kritizálja az építész a kockaházakat? A családi ház egy nagyon kényes valami. Minden más általános épülettípusnál (társasházak, középületek, ...) egyértelmű, hogy a sok ember funkcionális és esztétikai igényeit úgy lehet összeegyeztetni, ha építész tervezi a házat. De egy olyan lakóépületnél, melyet egy bizonyos család épít, épített önmagának, melyet felértékel az állandó hely szerepe, a magántulajdon fogalma, a befektetett, sokszor egy életen át tartó munka és anyagi ráfordítás³, miért ne dönthetne az ember egy kívülálló bevonása nélkül? Természetesen magába a kivitelezésbe általában már elengedhetetlen a szakemberek bevonása, de hogy hogyan nézzen ki?, hogy hol legyen a nappali? ... Érdekes kérdés. Viszont a mai magyar jogszabályok szerint a családi házhoz is szükséges az engedélyezési terv, és itt jön a következő kérdés: az építész egyszerűen lerajzolja (az előírások és szerkezeti paraméterek szerint) azt a házat, amit az építető mond, vagy óvatosan próbálja meggyőzni, rávezetni egy olyan igazságra, mely szerinte jó lesz, és ezzel vállalja a felelősséget is, hogy teret teremt egy család életéhez. Tőlünk nyugatabbra több olyan ország van (Olaszország, Svájc), ahol egy családi házhoz nem szükséges sem engedélyezési, sem bejelentési tervet beadni, az építető szabadon dönthet arról, akar-e építész bevonni a ház tervezésébe. Jogos a kérdés, hogy egy ilyen esetben (ha nem lenne kötelező a

2.

3.

1. Ideálizált falusi kép (ismeretlen festő)
idealized view of the village (unknown painter)
2. Egy kockaház felújítása (2014)
refurbishment of a cubic house (2014)
3. Devecseri újjáépítés (2011)
reconstruction in Devecser (2011)

így is sokszor bántóan heterogén (falusi; mert ez a vizsgált környezet) utcaképek? Ma, nem tudni. De a múltban, úgy tűnik, a kockaházakkal bezárólag, működött. Működött a természetes egyformaság, amely fokmérője tudott lenni a társadalmi egyenlőségnek, azonosságnak, közösségi gondolkodásnak. (Sajnálatosan ez az egyformaság országos szinten olyan "jól" sikerült, hogy felemésztett sok táji és egyéb jellegzetességet.)

BESZÉLGETÉS EGY (ÉPÍTÉS-)SZOCIOLÓGUSSAL

Tamáskó Máté (Budapest, 1976), szociológus, műemlékvédelmi szakember; az ELTE után a BME-Építészettörténeti Tanszékén végzett műemlékvédelmi szakmérnök képzést. Kutatási területe: a településképvédelem szociológiája, a vidéki építészet és életmód változása a 20. században, a tér és az emlékezet problematikája. Megjelent írásai a témában: *Falvak az uradalmak helyén* (Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2013); *Kockaházakat a skanzenbe? Az utóparaszti háztípus helye a vidéki házfejlesztésben* (Múltunk 2008/3.); *Hagyományos és modern falusi lakóházak örökszociológiai vizsgálata* (Szociológiai Szdemle 2006/4.).

A kockaházak kialakulásának okát azért is nehéz teljes pontossággal megfejtetni, mert nem egy okról, hanem egy igen összetett ok-okozati rendszerről kell beszélni, mely térben (az egész ország területén) és időben (1940-es évektől az 1960-as évekig) is igen tág intervallumban ment végbe. Fontos meghatározni, mit is értünk pontosan a kockaház épülettípuson⁴. A klasszikus sátoztetős kockaház minden esetben négyzet alaprajzzal (8x8, 9x9, 10x10 m-es), 4-5 lépcsőfoknyi lábazattal, egyszintes, téglalap arányú, kétablakos, (mögöttük két utcára néző szoba) általában háromszatátú utcai

homlokzattal, sátoztetővel (szemből nézve háromszög tető) készült; telepítése, ha a telek mérete megengedte, szabadon, ha nem, oldalhatáron álló módon, de mindig előkerttel történt. E forma kialakulásához hat alapvető ok vezetett.

Az első a hosszú, utcára merőleges parasztházak bővítése, mely a legtöbb esetben az utcafronton, a háza merőlegesen történt. Az így kapott L-alakú ház már két utcára néző szobával rendelkezett.

A második ok az önálló földtulajdontól, az azon való gazdálkodástól megfosztott emberek előkép-, illetve példakeresése. Úgy gondolták, joggal, hogy megváltozott élethelyzetükhöz új házforma dukál. Példát pedig természetesen egy magasabb társadalmi osztály lakhatási formáiban kerestek: szabadon álló villa, elővárosi munkásházak, kismemesi kúria, vidéki kúria (az "általánosnak" mondható utcára négy ablakkal néző vidéki kúria megfelelésével egy, a kockaházak arányához igen közelítő házformát kapunk). A harmadik ok a falvak új utcáinak, illetve az 1945 után a felszámolt uradalmak helyén alapított új falvak telkeinek beépítési, valamint az azokra elhelyezhető ház-alapterület és szobaszám szabályozása⁵. Ezek a telkek hasonló szélességgel, de rövidebbre lettek kiosztva, mint a hagyományos falusi hosszútelkek, melyeken egy minimum egy, két, később háromszobás házat kellett elhelyezni, melynek legegyszerűbb módja a négyzetes alaprajzi forma lett. A negyedik ok ugyancsak a '45 után újonnan létrehozott falvakkal függ össze. Ezekbe a falvakba terveztek a kockaházakhoz hasonló házakat az oda költözőt,

költöztetett értelmiség számára, mely aztán dacolva a rendszerrel, sokszor inkább a hagyományosabb, régi házakat választotta.

Az ötödik indok a falusi tüzépeken beszerezhető anyagok: egyforma (háromosztatú) ablakok, 4-5 méteres vasbeton gerendák, ...; valamint az építőanyagok méretei miatt is a viszonylag egyszerű, kalákában építhetőség.

Hatodik ok az (építészeti) modernitás. Egyszerűen modern lakóházat akartak a vidéken élők is, és nem tudták elképzelni, hogyan lehetne modern a régi forma, bármilyen komfortos is.

Mindezen okok együttesen vezettek e háztípus kialakulásához, és épp e soktényezőség miatt lehet reális, hogy nem egy építész ötlete, hanem a vidéki nép "szülötte" a sátozott kockaház. Elterjedésük innentől kezdve pedig már természetes, hisz, ha sikerült egy jó megoldást adni egy ilyen összetett kérdéskörre, ki keresne új válaszokat?

Tévedés lenne azt mondani, hogy a kockaházak megjelenésével nem változott meg gyökeresen a vidéki építészeti formák egy több száz éves lassú (és éppen lassúsága miatt természetes) fejlődéstörténete. Az addig hagyományosnak tartott, utcára merőleges, nyeregvetésű hosszúházat váltotta fel sok helyen a szélesebb, magasabb, négyzetes alaprajzú háztípus, melynek utcafronti homlokzata kétségtelenül kevésbé szép, arányos, mint az egymenetes ház bütöje. De szerintem épp úgy tévedés, mikor e háztípust és építőit a magyar falu megrontóinak kiáltják ki. E háztípus kialakulása természetes reakció volt az előzőekben leírt okokra. Ha valamit, valakit hibáztatni kell, lehet, az egyedül az egyik pillanatról a másikra drasztikusan megváltozott vidéki élethelyzetet (földtől való elszakítás, téjesítés),

pontosabban az azt generáló rendszert. És éppúgy tévedés, ha ma egy olyan faluban, vidéken, ahol már többségben van a nem az 1900-as évek elejét idéző épített formanyelv, még mindig ebbe kapaszkodnánk. Érdekes kérdés, hogy ha nincs ez a kikényszerített teljes életmódbeli váltás, akkor hogyan reagál a vidék építészeti formanyelve a 20. század második felében az élet minden területén bekövetkezett robbanásszerű fejlődésre, változásra? (Erdélyben például kisebb volt a váltás és jóval nagyobb a szegénység, ami konzerválta a hagyományos házformákat, a mai napig sok helyen abban élnek. Svájcban a teljes jólét és mindennemű fejlődés mellett meg tudták tartani a több száz éves falusi házformákat, lásd például Gion A. Caminada építésze.)

Féléves dolgozatomban úgy fogalmaztam, hogy a kockaház-építők generációja egy, az építészek által magára hagyott generáció volt, akinek magának kellett megválaszolni a megváltozott körülmények lakóház formáját. Ezt szeretném most helyesbíteni 'meg nem értettre'. Az 1930-as évek közepétől egészen az 1980-as évekig születtek minőségi építészek tollaiból tervek - hol állami felkérésre, hol pályázati úton, hol önszorgalomból - az új falusi lakóházatípust keresve, de ezekben a tervekben a legtöbb esetben közös volt, hogy az egymenetes ház formájából, szerkesztési elvéből építkeztek. Úgy tűnik, nem tudtak önmaguk számára is szépen tartott, de a modernitást, a megváltozott élethelyzetére a házában formájában is erős változást kereső vidéki ember számára is megfelelő, gazdasági szempontból is megépíthető háztípust találni. Ami igazán sajnálatos, hogy ez a nézetkülönbség a falun élő, építő

a mai napig fennáll. Természetes hozadéka ez annak, hogy a vidéki építészet egyetlen alapvetésének a legtöbbször (építészek és nem-építészek) egy közel 100 évvel ezelőtti idealizált faluképet, formavilágot tekintenek.

BESZÉLGETÉS EGY KOCKAHÁZ-ÉPÍTŐVEL

Tátrai J. Attila (Bakonyszentlászló, 1953), édesapám, villamosmérnök. Aktív résztvevője volt szüleinek és nagyszüleinek kockaház-építésében.

Édesapám főleg arról mesélt, hogyan született az a bizonyos bakonyszentlászlói kockaház, nagyszüleim háza, melyben sok éven át a nyarakat töltöttem. Nagypám pályamester-mérnök volt a vasútnál, megbecsült, világlátott ember. (A világlátást az jelentette, hogy sűrűn járt Budapesten, Veszprémben, Győrben.) Egy háromosztátú, a tisztaszobában már deszkapadlós, tornácos régi parasztházban nőtt fel, innen került vasúti szolgálati lakásba, majd nyílt lehetősége arra, hogy saját házat építsen. Maga rajzolta a házat, hisz mérnökember volt, a tanácsházán pedig csak ráütötték a pecsétet. Az elmondások alapján eszébe sem jutott a régi házformában gondolkodni. Neki az a szegénység jelképe volt, a kevés lakótér, hogy minden a konyhából nyílik, hogy a ház padlója közel egy szinten van az udvarral. Ő lakást akart. Érdekes a lakás szó használata egy falusi családi házzal kapcsolatban, de

előképeit városi ismerősök lakásaiból hozta. Szeretett volna két nagy, egymásból is nyíló szobát (ezek lettek az utcafronti szobák); külön wc-t és nagy fürdőszobát; egy harmadik szobát; az előszobát olyan tágasra rajzolta, hogy vendégek fogadására vagy étkezésre is alkalmas legyen; és felemelte a házat hét lépcsőfokkal a kerttől. Mindig azt mondta, ha dolgozni kell a kertben, úgyis kint van, ha pedig végre a házban lehet, azt is akarja érezni, hogy ott van.

VÉGÜL

Sokszor úgy érzem, ma divat lett a vidék építészetével foglalkozni. Ez alapvetően nem baj, sőt örömteli. Oka sokrétű: lehet kísérletezni, falura könnyebben szervezhetőek építő-akciók, a válság is indokolta részben a kisléptékű, sokszor már kézműves jellegű építészeti beavatkozások előtérbe kerülését, de természetesen a tenni akarás, a konjunktúrák idején sokszor magára hagyott, a dekonjunktúra idején még inkább kiszolgáltatott vidék felkarolása. De a divat, mint oly sokszor, a könnyebbik utat választja. Szép táji környezet, takaros falu, ahova persze kell az új építmény. De ez is megérthető. A magyar "általános" vidék, falu az 1950-es évek óta épült lakóházaival és középületeivel, majd a rendszerváltást követő nagy szabadságával egy olyan nehéz, összetett közeg, melyet először meg kell nagyjából érteni, elfogadni, hogy aztán

HIVATKOZÁSOK

1. BARCZA, Gergely - KOVÁCS, Zoltán (2010): Ezer ház ZOAsztudio, Budapest
2. CSERI, Miklós - SÁRI, Zsolt (2009): Vidéki életmódváltozások a 20. században Szentendre
3. VALUCH, Tibor (2004): A hosszú háztól a kockaházig - a lakásviszonyok változásai a magyar falvakban a hatvanas években 1956-os Intézet, Budapest
4. TÓTH, Zoltán (2010): Melyik ház a "kockaház"? Mit mond a művelt középosztály egy munkásháztípusról? Korall, Budapest
5. TAMÁSKA, Máté (2013): Falvak az uradalmak helyén Martin Opitz Kiadó, Budapest

4. Az első 3 kép a *FALU* szó alatt a *google.hu*-n

4. First 3 photos on the *google.hu* searching *FALU*

122-123

HOMÁLYOS KÉP - A SÁTORTETŐS KOCKAHÁZAKKAL KAPCSOLATBAN | Blurred image - About the cubic houses with tent roofs | Tátrai Ádám

